

Levla Fizuli qızı Kərimova²⁹
**İNGİLİS DİLİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN LEKSİKASINA TƏSİRİNDƏ
QLOBALLAŞMANIN ROLU**

Giriş. Qloballaşma həyatın bütün sahələri kimi elmin və təhsilin inkişaf etdirilməsində də mühüm rol oynayır. İngilis dilində seminar və konfranslar təşkil edilir, elmi tədqiqatlar aparılır. Qloballaşma sosial amil kimi zamanın və məkanın hərəkətinin məhsuludur. İqtisadi, siyasi, mədəni təsirlər dinamik vasitə olan dildə özünü göstərir. Qloballaşma prosesi mədəniyyətlərin dialoqudur. İqtisadi, siyasi, mədəni cəhətdən böyük dövlətlər dil-mədəni totalitarizmi yaymaq üçün müxtəlif xidmət və mətbə siyasətindən güclü şəkildə istifadə edilir.

İngilis dili həm də biliklərin daşıyıcısı kimi qlobal dayaqlara malik olan iqtisadi, siyasi, hərbi kimi biliklərin inkişaf etdirilməsinə güclü təsir göstərir. Qlobal təsirin önündə iqtisadi təsir gəlir. Qloballaşma prosesi və qlobal dilin yaranması bir-birinə qarşılıqlı şəkildə təsir edir.

Məlum olduğu kimi, ingilis dilinin qlobal dilə çevrilməsinin əsas səbəblərindən biri onun asan qrammatik struktura malik olmasıdır. Qlobal dil digər tərəfdən dünya əhalisinin tam vahid halda fəaliyyət göstərməsi və beynəlxalq əməkdaşlıq üçün imkan yaradır. Dil vasitəsi ilə daxil olan biliklər milli-ərazi və regional xarakter daşıyır. İngilis dilinin ana dilimizə təsiri hər gün artmaqdadır.

Qloballaşma prosesinin mədəniyyətlərarası təsir vasitəsinin təhlilində problem yaradan dilə daxil olan və dil vasitəsilə dəyər yaradan amillərin anlaşılmasıdır. Dil şüurunda dil vasitəsi ilə daxil olan dəyərlərin dərk edilməsi onu qavrayan tərəfindən yenidən (təmiz, qarışıq, asılı) yaradılmasıdır və buna olan marağın stereotipləşməsidir və ya marağın sönməsi və stereotiplərin sındırılmasıdır. Milli dəyərlər, canlı və real olan mədəni elementlərin informasiya dayaqlarının zəif və ya güclü olması bu sahədə xüsusi rol oynayır. Dil daşıyıcısının dil duyumu və malik olduğu dil davasında qloballaşmanın təsiri həmçinin subyektin niyyəti ilə bağlıdır (2, s. 85). Qloballaşma demək olar ki, bütün yaş qruplarının irqindən, dilindən və dinindən asılı olmayaraq hər bir kəsin qarşılaşdığı anlayışdır. Ayrı-ayrı dövrlərdə buna müxtəlif prizmalardan baxılmışdır: bəzən siyasi, bəzən iqtisadi, bəzən isə mədəni. Qlobalistlər eyni zamanda qloballaşmada vahid dilin də olmasını nəzərdə tuturlar.

Qloballaşma bir model kimi XX əsrin əvvəllərində formalaşmağa başlamışdır. Bu formalaşma Azərbaycanda da ingilis dilinə marağı hədsiz səviyyədə artırmışdır. Son illərdə sürətlə inkişaf edən Azərbaycanın dünyaya inteqrasiyası ingilis dilini mənimsəməyin zəruriliyini bir daha artırır. Hal-hazırda respublikamızda cəmiyyətin yeni bir ictimai- siyasi quruluşa keçdiyi vaxtda xarici ölkələrlə əməkdaşlığın sərhədləri əhəmiyyətli şəkildə genişlənməmişdir. İctimai-siyasi və iqtisadi-mədəni əlaqələr xaricə çıxış üçün geniş imkanlar yaratmışdır.

Müasir dövrdə ana dilimizə ingilis dilinin təsirindən danışanda qloballaşmanın da mühüm rolunu vurğulamaq lazımdır. Məsələn, banklara verilən adlar “Bank of Baku”, “Bank of Azerbaijan”, valyuta dəyişmə məntəqələrinin üzərindəki “exchange”, ərzaq mağazaları üzərində yazılan “Ramstore”, “Mini” və ya “Super market”, “kotecç ekspres, adres, mil, rinq, boks, pozitiv, neqativ, prezentasiya, problem” və s. kimi sözlər buna nümunə ola bilər (7).

Qloballaşma həyatın ən müxtəlif sahələrini əhatə edən elə bir universal prosesdir ki, yüz, hətta min illər boyu bir-birindən bu və ya digər dərəcədə ayrılıb təcrid olunmuş, parçalanmış, diferensiaslanmış hadisələri - milli, yaxud regional xüsusiyyətləri, vərdişləri, kompleksləri modern texnologiyaların güclü təsiri altında görünməmiş bir sürətlə bir-birinə yaxınlaşdırır, qovuşdurur və nəticə etibarilə, çoxşaxəli əlaqələrlə səciyyələnən iqtisadi, ictimai- siyasi və mənəvi- ideoloji bütövlük yaratmaqla əlahiddəliyi məhdudlaşdıraraq dünyada baş verən hadisələri, gedən prosesləri vahid məcraya salır.

XX əsrin ortalarından etibarən daha geniş vüsət alan qloballaşmanın əsas göstəricisi bütün dünyanı əhatə edən genişmiqyaslı inteqrasiya və ya beynəlmiləl ünsiyyət- kommunikasiya ehtiyacıdır. Bu gün dünyanın elə bir guşasını təsvir etmək çətindir ki, orada baş verən hər hansı hadisənin məsuliyyəti yalnız lokal xarakter daşsın və həmin məsuliyyəti bütövlükdə dünya (bəşəriyyət) öz üzərinə götürməkdən hər hansı səbəblə imtina etsin, yaxud görməməzliyə vursun. Əlbəttə, bu və ya digər hadisənin, sözün geniş mənasında, şərhində maddi və ya mənəvi- ideoloji xarakterli məqsədlər, konyukturlar, maraqlar kifayət qədər dərindən iştirak edə bilər, ancaq bu, mahiyyəti dəyişdirmir; belə ki, qloballaşmanı səciyyələndirən inteqrasiya, beynəlxalq ünsiyyət heç də həmişə obyektiv nəticələrə gəlməyi nəzərdə tutmur və onun maraqlı, cəlbədicə xüsusiyyətlərindən biri də elə budur ki, müxtəliflikləri, fərqlilikləri bir araya gətirməklə yanaşı diskussiyalara, müxtəlif maraqların özünümüdafiəsinə və konyukturlara da geniş meydan açır. Qloballaşma, hər şeydən əvvəl, beynəlxalq ünsiyyətin durmadan miqyaslanmasını tələb edir ki, bu da “insanlar arasında ən mühüm ünsiyyət vasitəsi” olan dilin təbiətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

Qloballaşma və inteqrasiya prosesləri məhz texnoloji istiqamətlər üzrə getməsi məqsədəuyğundur. Çünki mədəniyyət və mənəviyyat məsələlərində mümkün qədər mühafizəkar olmaq lazımdır ki, gənclərin bədii-estetik tərbiyəsi, zövqü, mənəviyyatı korlanmasın və ən əsası doğma ana dilimiz öz bütövlüyünü qoruyurub saxlaya bilsin. Qeyd etdiyimiz kimi, qloballaşmanın öz təsir gücünü informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişafında da görmək mümkündür. Informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının günü-gündən inkişafı ingilis dilini daha da zənginləşdirir və ümumişləkliyini artırır. Belə ki, internetə qoşulmuş hər 10 kompyuterdən 9-u məhz ingilisdilli ölkələrin payına düşür, 80%-dən artıq internet səhifələri ingilis dilində təşkil olunur, beynəlxalq təşkilatlar əsas dil kimi mütləq ingilis dilindən istifadə edirlər (3, s. 23). Elm-texnikanın belə sürətlə inkişaf etdiyi bir dövrdə dil heç də inkişafdan geri qalmır.

²⁹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin baş müəllimi

Gördüyümüz kimi, bu gün dünyada mövcud olan yüzlərlə dildən yalnız bir neçəsi beynəlxalq statusa və ya nüfuzla malikdir ki, bunlar ingilis, fransız, alman, ispan, Çin, ərəb, rus və s. dillərdir. Həmin dillərin içərisində isə ingilis dilinin xüsusi mövqeyi vardır. Qloballaşma bütün dünya dilləri kimi, birbaşa olaraq ingilis dilinə təsir etmiş və həm ingilis dilinin, eləcə də ana dilimizin leksik tərkibini genişləndirmiş və sürətli inkişafına səbəb olmuşdur.

Bildiyimiz kimi, alınma sözlər tək dillərarası əlaqələrin deyil, həmçinin müəyyən tarixi, siyasi, dini, mədəni və iqtisadi proseslərin nəticəsidir. Dilin lüğət tərkibi ictimai şüur və təfəkkürdə, elm və texnikada, mədəniyyət və incəsənətdə, sosial həyatda baş verən yeniliklərə qarşı həssas olduğundan sosial-mədəni amillərin dilin zənginləşməsindəki rolunun müəyyənliyi dilin gələcək inkişaf perspektivlərinin proqnozlaşdırılmasında xüsusi önəm daşıyır. Yeni sözlər yaranır, ya dildəki mövcud sözlər yeni mənalar əldə edir, ya da artıq mövcud olan sözlərə əlavə sinonimlər qazanılır. İngilis dilində komputer texnologiyalarının inkişafı nəticəsində əldə edilən neologizmlər dilin lüğət fondunu zənginləşdirir. İngilis dili vasitəsilə informasiya və telekommunikasiya texnologiyaları sahəsində Azərbaycan dili də külli miqdarda sözlər qazanmışdır. Gündəlik mətbuata nəzər salmaqla bunu aydın şəkildə müşahidə etmək olar. Azərbaycan elektron hazırlıq reytingində altmış doqquzuncu yerdədir.

İnformasiya texnologiyaları dilə çoxlu dəyişikliklər gətirmişdir və gətirməkdə davam edir. İnformasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı nəticəsində yeni mənalar əldə edilmişdir. Məsələn, komputer klaviaturası- Web, kompakt disk -Hard drive, mouse – siçan (gəmirici heyvan - komputerin hissəsi) mouse pad –Siçan yuvası, komputer siçanın altına salınan döşəkcə, download – yükləmək Know-how – yeni texnologiyalar, CD – Compact Disc, DVD – Digital Video Disc, Laser – Light Amplification by Stimulated Emission of Radiation (6).

Bundan başqa qloballaşmanın təsiri ilə media sahəsində dilin publisistik üslubları inkişaf edir, zənginləşir. Məsələn: deportasiya, koordinator, prioritet, tolerantlıq, prezentasiya, smart-kart tipli sayğac, diler, prodüser, eksteryer, lizinq, lipoksasiya, solyari və başqa sözlər dilə kütləvi informasiya vasitələrinin təsiri və birbaşa vasitəsilə daxil olmuşdur.

Nəticə. Qloballaşma dünya dilləri arasında ingilis dilinin sürətlə yayılmasına və bir çox dünya dillərinin leksikasına güclü təsir etmişdir. Eləcə də, ingilis dilində yeni yaranmış sözlərin Azərbaycan dilinin leksikasına daxil olmasında qloballaşmanın mühüm əhmiyyət kəsb etdiyinin şahidi olduq. Qloballaşmanın güclü inkişafı dilimizin leksik tərkibinin ingilis dilindən alınma sözlərlə davamlı şəkildə zənginləşdirilməsində rol oynamışdır.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Həsənov Ə.M. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, Maarif 1987, s.17. üm. 308 s.
2. Hüseynova A. Qloballaşma dillərin qarşılıqlı təsirinin sosial amili kimi, “XXI əsr mədəni paradigması multi-mədəni aspektdə”, Respublika elmi- praktik konfransının materialları, Bakı – 2014, 234 səh.
3. Rüstəmov A. Sosial linqvistikanın aktual problemləri. Bakı: Adiloğlu, 2005, 232 s.
4. Ворно Е.Ф. Кащеева М.А., Малишевская Е.В., Потапова И.А. Лексикология английского языка. Л.: Государственное учебно- педагогическое издательство, 1955, с. 171
5. Husein Maqsudoğlu “Regional varieties of the Eng.lang, Baku 2012, Science and Education, s. 144-145 (üm. s.230)
6. <http://dchp.ca/DCHP-1/entries/view/fameuse>.
7. http://mental.az/users/1/upload/files/%C4%B0ngilis_dilinin_oyrenilmesi_nin_zeruriliyi_haqqinda.pdf

Açar sözlər: Qloballaşma, leksika, ingilis dili, dünya dilləri, ədəbi dil

Ключевые слова: Глобализация, лексика, Азербайджан, английский язык, мировые языки, литературный язык

Key words: Globalization, vocabulary, Azerbaijan, English language, the world languages, literary language

İNGİLİS DİLİNİN AZƏRBAYCAN DİLİNİN LEKSİKASINA TƏSİRİNDƏ QLOBALLAŞMANIN ROLU XÜLASƏ

Qloballaşma dilin ictimai, mədəni inkişafına xüsusi təsir göstərir. Xüsusilə, ingilis dilinin dünyada yayılmasına vasitə olur. Qloballaşma ingilis dilinin Azərbaycan dilinin leksikasına təsirində mühüm rol oynayır.

Məqalə ingilis dilinin Azərbaycan dilinin leksikasına təsirində qloballaşmanın roluna həsr olunmuşdur. Məqalənin yazılması üçün müxtəlif elmi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

РОЛЬ ГЛОБАЛИЗАЦИИ В ВЛИЯНИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА НА ЛЕКСИКУ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА РЕЗЮМЕ

Глобализация оказывает особое влияние на социальное и культурное развитие языка. В частности, глобализация определила распространение английского языка по всему миру. Глобализация играет важную роль во влиянии английского языка на лексику азербайджанского языка.

Статья посвящена роли глобализации во влиянии английского языка на лексику азербайджанского языка. Различная научная литература была использована в написании.

**THE ROLE OF GLOBALIZATION IN THE EFFECT OF ENGLISH ON THE VOCABULARY OF
AZERBAIJANI LANGUAGE
SUMMARY**

Globalization has a special impact on the social and cultural development of language. In particular, globalization has led to the spread of the English language around the world. Globalization plays an important role in the influence of English on the lexicon of the Azerbaijani language.

The article is devoted to the role of globalization in the influence of the English language on the vocabulary of the Azerbaijani language. The different scientific literature was used in the writing of the article.

RƏYÇİ: dos. L.Ələkbərova